

ЗА КОМПЕТЕНТНОСТТА
В ОБРАЗОВАНИЕТО – АКТУАЛНИ РАКУРСИ

COMPETENCE ISSUES IN EDUCATION – CURRENT PERSPECTIVES

КОМПЕТЕНТНОСТНИЯТ ПОДХОД В ОБРАЗОВАНИЕТО

Антония Кръстева¹

THE COMPETENCE APPROACH IN EDUCATION

Antoniya Krasteva

Abstract: *In this article, the competence approach is considered fundamental to modern educational philosophy. It is accepted as part of the reforms in education. The concepts of ‘competence’ and ‘competencies’ are analysed. Separate opinions of the author are given on these concepts. The types of competences/competencies are defined according to individual views and ideas of the author. Special attention is paid to the professional competence of the teacher.*

Keywords: *competence; competencies; education reforms; competence approach.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Компетентностният подход се определя като основополагащ за съвременната образователна философия. В Закона за предучилищното и училищното образование (чл. 5 (1), т. 3) е заложена необходимостта от „придобиване на компетентности, необходими за успешна личностна и професионална реализация и активен граждански живот в съвременните общности“ (Закон за предучилищното и училищното образование 2016: 2).

В актуални документи на Министерството на образованието и науката се констатира необходимостта от прилагане на методология, основана на конструктивизма, който отчита взаимодействието между познавателната активност на ученика и влиянието на външното стимулиране за качествено овладяване на учебното съдържание. В този смисъл обучението се основава на компетентностния подход, насочен към активно учене за изграждане на необходими компетентности и компетенции за социална адаптация и реализация.

¹ Антония Кръстева – професор, доктор на педагогическите науки, катедра „Педагогика“, Педагогически факултет, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново, България, e-mail: a_krasteva@mail.bg

Съобразно новата епоха основните характеристики на съвременното училищно образование са „децентрализация, антиавторитарност, изграждане на всестранен светоглед, демократичност, диалогичност, интердисциплинарност, индивидуализация“ (Мандева 2017: 14). Промяната в образователната политика е свързана със „знаещия човек“. „Днес се изгражда нова представа за образоваността – хармонично развит и нравствено отговорен човек, подготвен за живота. По-конкретно това означава: свободна и творческа личност с изграден светоглед, ориентираща се в сложните проблеми на съвременните култури; разбираща позициите и ценностите на Другия; способна да мисли, общува и действа/взаимодейства“ (Иванов 2005: 11 – 13).

МЕТОДОЛОГИЯ

В контекста на съвременните образователни реформи концепцията за компетентностния подход е с ключово значение, а прилагането му в обучението е една от стратегическите задачи. Затова и темата за компетентностния подход е сред най-актуалните в педагогическата наука. „Според Радев и Александрова (2009: 104) чрез компетентностния подход в обучението ще се създадат условия за овладяване на комплекс от компетентности, „осигуряващи потенциал и способности за устойчива и ефективна жизнена дейност в условията на съвременното усложнено социално-политическо, пазарно и информационно пространство“. Оттук произтича „синергетичната насоченост на компетентностния подход“ (Велинова 2019: 8, по Мандева 2015: 44).

Обучението, базирано на компетенциите, е иновация, която акцентира не върху оценяването на самото знание, а преди всичко върху способността на учениците да прилагат това знание. Компетентностният подход като образователна концепция се свързва със стратегията за **учене през целия живот**. Следователно всички дейности, които личността извършва (учебни, трудови, обществени), са насочени към овладяване на знания, умения и компетентности за индивидуално адаптиране и вграждане в социалните структури.

Въз основата на различни източници Р. Василева-Иванова извежда и обобщава следните характеристики на компетентностния подход:

- 1) „новопарадигмален план за реализация на образователната дейност, очакваните резултати от която се изразяват чрез *компетенции* и *компетентности* (Цанков, Генкова 2009: 16);
- 2) обективна необходимост, свързана с трансфер на знания, формиране на умения и създаване на условия за овладяване на система от компетенции (Селевко 2014: 25);
- 3) начин за актуализиране съдържанието на образованието в отговор на променящата се социално-икономическа реалност;
- 4) стратегия за оценяване *компетентността* на обучаваните (Зеер, Югова 2014: 78); насочен към създаване на общопрофесионална и личностна значимост на придобитите знания и умения, на професионалните качества и способности за продуктивна професионална дейност“ (Василева-Иванова 2014, 180 – 181).

Както се вижда, в педагогическата литература се наблюдава огромно разнообразие от изследователски гледни точки към проблема. *Основната идея на настоящия обзор е да се систематизира и обобщи богатият информационен поток по въпроса за същността на компетентностния подход и неговото значение за образователната система*. Това насочва нашите усилия и към понятията „компетентност“ и „компетенции“, които са негови иманентни характеристики.

РЕЗУЛТАТИ

Развитие на идеята за компетентностния подход

Идеята за компетентностния подход не е нова за педагогическата теория и практика. „Базираното на компетенции обучение (competence-based education – CBE) се формира през 70-те години на XX век в САЩ“ (Димитрова 2016: 209). Авторката проучва различни изследвания по темата и на тяхна основа очертава следните етапи:

- „**Първи етап (1960 – 1970)** – в рамките на този период компетентностният подход намира приложение главно в областта на езиковото и чуждоезиковото обучение. Правят се първите

опити за разграничаване на понятията „компетентност“ и „компетенция“, а във връзка с различните видове езикови компетенции се въвежда понятието „комуникативна компетенция“.

- **Втори етап (1971 – 1990)** – през този период понятията компетенция и компетентност започват да се прилагат в областта на икономиката, политиката, управлението, културата и обучението по мениджмънт, лидерство и комуникация (...).
- **Трети етап (1991 – 2000)** – компетентностният подход навлиза в хуманитарните науки (социология, педагогика, психология и други), а компетентността като научна категория се свързва с резултатите от обучението. Характерно за този период е, че се предприемат действия и от световните организации за промени в образованието, като компетентностният подход става приоритетен“ (Димитрова 2016: 209 – 210).

През третия етап се появяват следните стратегически документи: „Образованието: скритото съкровище“ – Доклад на международната комисия за образованието през XXI век пред ЮНЕСКО, в който Жак Делор формулира „четирите стълба“ на модерното образование; Документите от симпозиума в Берн 1996 по програмата на Съвета на Европа за ключовите компетенции (key competencies) в реформата на образованието; Лисабонската стратегия; Болонската програма и други материали за модернизация на образованието (Димитрова 2016: 210).

Р. Димитрова обобщава, че според някои автори може да се разграничи и **четвърти етап** в развитието на компетентностния подход: „Те приемат, че той започва от 2001 г. и продължава до днес. Характеризира се с това, че подходът придобива широка приложимост в страните от Европейския съюз, Русия, САЩ и е приоритетен за съвременното образование в целия свят. Държавните образователни стандарти в голяма част от страните се съобразяват с Болонската декларация, свързана с неговото приложение. Десетилетието 2005 – 2014 г. премина под обявената от ЮНЕСКО декада „Образование за устойчиво развитие“. Международната научна общност възприема, разработва и усъвършенства компетентностния подход като перспектива за повишаване на качеството на образованието и на живота на съвременния човек“ (Димитрова 2016: 210).

Същност на понятията „компетенции“ и „компетентности“

В съдържателната характеристика на компетентностния подход се включват понятията „компетенции“ и „компетентности“. На практика много често двата термина се употребяват с едно и също значение, но в специализираната литература те започват да се разграничават съдържателно. „*От етимологична гледна точка* понятието „компетентност“ има латински произход и означава „вещина, осведоменост по някои въпроси“. Същевременно в Българския тълковен речник (Андрейчин и др. 1962: 330) понятието „компетентност“ се разглежда като еднозначно на „компетенция“. В Oxford Dictionaries (Oxford Dictionaries 2011) двете понятия компетенция и компетентност („competency“ и „competence“) са разгледани като синоними и са обяснени като „способност да се прави нещо успешно или ефективно“ (Ганчева 2019: 17).

Р. Димитрова уточнява: „анализът на двете понятия показва, че *компетентността* по съдържание е по-всеобхватна и в нея се включва мотивацията и нагласата на личността да прилага в действие придобитите знания, умения и опит за постигане на резултат в дадена област. Именно в това се свежда и основната разлика на компетентността от традиционните знания и опит. По своя характер тя е интегративна, има пряко отношение към качествата и ценностната система на личността и е с практико-приложна ориентация. Това дава основание голяма част от изследователите на този феномен да се консолидират около определението, че *компетентността* е компетенция в действие“ (Димитрова 2016: 211). Неслучайно според някои автори „компетентността в образователен контекст се приема като родово понятие, сложна система от компетенции, разглеждани като видово понятие за обозначаване на стратегическа образователна цел“ (Илиева 2017: 9).

В „Европейската квалификационна рамка за учене през целия живот (ЕКР)“ „компетентност“ означава „доказана способност за използване на знания, умения и личностни, социални и/или методологични дадености в работни или учебни ситуации и в професионално и личностно развитие.

В контекста на Европейската квалификационна рамка способностите се описват с оглед степента на поемане на отговорност и самостоятелност“ (Европейска квалификационна рамка 2009: 11). Авторите В. Иванова, Й. Илиева и Р. Петрова обобщават, че „в същия документ *компетенциите* в областта на дадена дейност се разглеждат като комплексно владение на специфични знания, умения и поведенчески модели в гъвкав план. Компетенцията е готовност на индивида ефективно да организира вътрешни и външни ресурси за постигане на целите и способността му да решава определен клас професионални задачи. В тази връзка компетентността в дадена област се разглежда като съвкупност от компетенции (*знания, умения, отношения, опит*), необходими за ефективна дейност“ (Иванова, Илиева, Петрова 2014: 240).

По отношение на понятието „**компетенция**“ З. Ганчева цитира определенията на редица автори, сред които подбираме за пример следните две:

- Според Л. Хуторской **компетенцията** „включва съвкупността от взаимно свързани качества на личността (знания, умения, навици и начини на действие), предварително зададени по отношение на определен кръг от предмети и процеси, които са необходими за качествено изпълнение на дейността“. Авторът смята, че „образователните компетенции, обуславящи се от личностния подход към образованието, по-скоро се отнасят изключително към личността на студента/ученика и се проявяват в хода на изпълнение на определен комплекс от действия“ (Хуторской 2002: 4).
- Р. Мирабайл определя компетенцията като „знание, навик, способност и характеристика, свързана с изпълнението на професионална дейност на високо равнище, като решаване на проблем, аналитично мислене, лидерски потенциал“ (Mirabile 1997: 73–77). „Според автора личността трябва да притежава знания и компетенции на едно високо равнище, за да може тя да се реализира в своята професионална дейност“ (Ганчева 2019: 18).

В обобщение З. Ганчева достига до следния извод: „Общото между разгледаните схващания относно същността и съдържанието на понятието „компетенция“ е, че тези автори възприемат компетенцията като набор от теоретични знания в определена област, практически умения, поведение и нагласи, които трябва да придобие отделната личност, за да се представи успешно на конкретната позиция. Компетенцията се разглежда като предварително зададено изискване за това, което трябва да знае и може отделната личност, за да изпълнява успешно определена дейност.“ (Ганчева 2019: 18)

За първи път понятието „**компетентност**“ се употребява от Р. Байцис. Авторът я определя като „съвкупност от основни качества на личността, поведенчески характеристики, опит и мотиви, които са необходими за качествено изпълнение на дейността“ (Байцис, Макки 2005, цит. по Ганчева 2019: 18).

А. Хуторской определя компетентността като „владение, притежаване от човека на съответната компетенция, включваща личното му отношение към нея и предмета на дейност ... Компетентността е личностно качество“ (Хуторской 2002: 4). „Авторът подчертава, че компетентността изисква минимален опит за прилагане на компетенциите. Следователно, под компетентност следва да се разбира вече придобитата компетенция, която дава възможност на отделната личност да изрази отношение към даден проблем“ (Ганчева 2019: 18)

Приблизително подобна характеристика на понятието „компетентност“ дава и Г. Селевко. Авторът разглежда компетентността като „интегрално качество на личността, което се изразява в общо придобитите знания и опит в процеса на обучение и социализация, необходими за успешно участие в дейността, да се справи успешно с определена ситуация или да изпълни дадена задача“ (Селевко 2004: 139, цит. по Ганчева: 2019: 19).

Н. Цанков интерпретира компетентността като „способност, която отговаря на индивидуалните и социалните потребности или представлява предпоставка за изпълнение на дадена дейност и задача“ (Цанков 2008: 224).

Ето и обобщението по отношение на понятието „компетентност“: „От направения обзор на научните виждания относно същността на понятието „компетентност“ се очертава мнението, че *тя е лично качество, което включва вече придобити знания, умения, нагласи, поведение и отношение, необходими за успешното изпълнение на дейността*“ (Ганчева 2019: 19).

При разглеждане структурата на компетентността В. Иванова, Й. Илиева и Р. Петрова посочват три основни елемента, а именно:

- „познавателен – свързан със знанията и умения в дадена област;
- рефлексивен – включва вътрешното отражение на условията в дадена ситуация, представата за себе си и своите възможности и отношението между тях. От това съотношение се получават субективните критерии за ефективността на собствените действия (чувство за възможности, за собствена ценност, за ефективност);
- стимулативен, който е свързан с особеностите на осъществяваното действие, решение или поведение в конкретна ситуация“ (Иванова, Илиева, Петрова 2014: 240).

Я. Мерджанова констатира, че „за да се разбере подобре същността на компетентността, трябва да бъде разграничена от други две характеристики, свързани с квалифицираността и професионалния профил на личността – „ролята“ и „компетенцията“. *Професионалните компетенции според нея фиксират правомощията в занятието (професията) за определени дейности и функции* съобразно йерархията на дейността или професията в Националния класификатор; съобразно длъжността (работното място); придобитата степен на квалификация“ (Мерджанова 2005: 60).

Н. Илиева подчертава: „Структурата на компетентността включва познавателен, мотивационен, ценностно-смыслов и поведенчески аспект. Основавайки се на знанията, компетентността е присъщо свойство на личността, интелектуално и индивидуално обусловеният опит на социално-професионалната човешка дейност“ (Илиева 2017: 9).

Д. Велинова изтъква, че „в основата на компетентностите, които личността трябва да притежава, за да живее пълноценно, стоят изключително важни способности на индивида:

- да взаимодейства пълноценно със заобикалящата среда;
- да общува в различни социокултурни сфери на дейност;
- да осъществява действия, адекватни на ситуацията;
- да взема самостоятелни решения;
- да мисли критически, като използва логиката, за да открива силните и слабите страни на алтернативни решения;
- да притежава социална възприемчивост;
- да развие способност за проява на емпатия“ (Велинова 2019: 6).

Видове компетенции/компетентности

При обзора на литературните източници се наблюдава богато разнообразие от **класификации на видовете компетенции**.

„Според М. Армстронг можем да различим т.нар.:

- **Поведенчески („меки“) компетенции**, които определят начина, по-който компанията очаква да се държат нейните служители, за да постигнат високо ниво на представяне и много добри резултати (емоционална интелигентност, комуникативност, резистентност към промяна, проактивност, екипност, умения за вземане на решения, ориентираност към постижения, умения за мотивиране, лидерство и др.).
- **Технически („твърди“) компетенции**, които определят специфичните професионални умения и способности – какво служителите следва да знаят и умеят, за да вършат работата си ефективно. Техническите компетенции могат да бъдат **родови** – отнасящи се до група сродни длъжности, или **специфични** – отнасящи се до съответната длъжност.“ (Томов 2010).

В литературата се говори за „меки“ умения (напр. инициативност, оценка на риска, креативност, критическо мислене, контролиране на емоциите, работа в екип, решаване на проблеми, поемане на отговорност), които осигуряват свързаност между личната, социалната и професионалната изява на съвременния човек“ (Компетентности и образование: 6).

За В. Иванова, Й. Илиева и Р. Петрова „**ключовите компетенции** (базови, основни) са знания и умения, нагласи и оценъчни отношения, без които не е възможно осъществяването на дадена дейност, поведение, решение. Те имат значителна продължителност и осигуряват варианти на

адаптивно поведение, действие или решение в различни ситуации. Специфичните, диференцирани компетенции са свързани със знания, умения, нагласи и оценъчни отношения на личността за определена сфера. Те осигуряват по-високи постижения, позволяват да се различават високите от средните постижения, по-добрите от по-малко добрите. Те са предпоставка за качеството и прецизността на резултатите в дадена област. Всички компетенции са равнопоставени. Критичното мислене, творчеството, решаването на проблеми, вземането на решения, инициативността и др. са общи за всички компетентности“ (Иванова, Илиева, Петрова 2014: 240 – 241).

В своето изследване Я. Мерджанова отличава т.нар. **трансверсални компетентности**. Тя споделя мнение, че „Трансверсалните компетентности имат смисъл не само на преносими и универсално валидни за разнообразните познавателни и жизнени ситуации, но и на метакомпетентности, включващи автокорекционните механизми на себеизразяващия се и себеразвиващ организъм чрез активната му интеграция в средата“ (Мерджанова 2005: 62).

Ю. Дончева възприема класифицирането на компетенциите на „поведенчески – меки (свързани с поведението и влиянието) и технически – твърди (свързани с техническите умения). Hard skills – твърдите умения са личностните абсолютно доказани трайни умения, изградени чрез обучение, образование, курсове, квалификации, чрез преподаване и т. н., придружени са от документи – дипломи, сертификати, удостоверения и др., като чуждоезикови, технически, компютърни и други специфични умения в конкретна област на науката и техниката. Soft skills – меките умения са свързани с личността и характера на човека“ (Дончева 2018: 987).

Определените от Европейската референтна рамка ключови компетентности за учене през целия живот са: „общуване на роден, съответно на чужд език, основни умения в областта на математиката, природните науки и технологии, дигитални компетентности, умения за учене, обществени и граждански компетентности, инициативност и предприемачество и културна осъзнатост и творчество и културни компетентности“ (Компетентности и образование: 6).

В разглеждания документ се посочва, че „Рамката извежда дефиниция за *компетентностите* като съчетание от знания, умения и нагласи, като в същото време дефинира *знанията* като съставени от факти, данни, понятия, представи и теории, които са вече утвърдени и подпомагат разбирането на определена област или предмет, *уменията* като способност и възможност на човек да извършва процеси и да използва съществуващите знания, за да постигне резултати, а *нагласите* като предразположение и начин на мислене за действие. Всяка от осемте ключови компетентности е ясно определена и са посочени конкретните знания, умения и нагласи, които се отнасят към нея“ (Компетентности и образование: 7).

С Препоръка на Съвета на Европейския съюз от 22 май 2018 г. тези ключови компетентности вече са осъвременени, без обаче да се променя разбирането за тях като съчетание от знания, умения и нагласи. „В резултат Ревизираната Препоръка говори за следните осем (групи от) ключови компетентности: езикова грамотност; комуникативна компетентност; математическа компетентност и компетентност в областта на природните науки, технологиите и инженерството; дигитална компетентност; личностна компетентност, социална компетентност и компетентност за учене; гражданска компетентност; предприемаческа компетентност; компетентност за културна осведоменост и изява. В допълнение следва да се отбележи, че всички ключови компетентности се считат еднакво важни, те се припокриват и са взаимосвързани. И което е по-съществено – разтворени са и се придобиват интегрирано чрез обучението по всички учебни предмети“ (Компетентности и образование: 7 – 8).

Професионалната компетентност на учителя

В педагогическата литература професионализмът на учителя намира широка интерпретация на мнения и позиции. Професионализмът се определя като интегративно свойство на личността на педагога, включващо професионална компетентност, нравственост, инициативност, майсторство, ценности и др. (Кръстева 2006: 6). В същото време професионализмът се явява като устойчиво свойство на личността, ориентирано към нейното саморазвитие и самоусъвършенстване (Кръстева 2006: 6).

Наред с това Л. М. Митина разглежда професионалната компетентност на учителя като хармонично съчетаване на знания за предмета, методиката и дидактиката на преподаване, умения и

навици (култура) за педагогическото общуване, а също така прийоми и средства за саморазвитие, самоусъвършенстване и самореализация (Митина 2004: 75).

От своя страна В. Н. Введенский изразява мнение, че професионалната компетентност на учителя не се свежда единствено до набор от знания и умения, а се определя от необходимостта и ефективността от тяхното използване в реалната образователна практика (Введенский 2003: 51 – 55).

В различните интерпретации се вижда, че отделните автори влагат един и същ смисъл при определяне на професионализма и професионалната компетентност. Различието се откроява най-вече в уточняване на структурните акценти.

В същото време компетентността може да се разглежда извън професионализма, тъй като личността може да бъде професионалист в своята област, но да не бъде компетентна в решаването на някои професионални въпроси. В този аспект М. Perti и G. Burkhardt 1991 диференцират следните вида професионална компетентност (цит. по Кръстева 2006: 7):

- **Специална компетентност** – личността владее собствената си професионална дейност на достатъчно високо равнище, тя е способна да проектира своето професионално развитие.
- **Социална компетентност** – личността владее съвместната (екипната) професионална дейност, сътрудничеството.
- **Личностна компетентност** (индивидуална компетентност) – личността умее да се само-реализира в рамките на своята професия, има готовност към професионално израстване, към индивидуално самосъхранение, умение да организира собствения си труд. Личността владее методите и средствата за своето самоизрастване и саморазвитие.

В контекста на разглежданата проблематика авторски колектив на катедра „Педагогика“ към Педагогически факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ разработи монографични изследвания, очертаващи съвременните теоретични и практически постулати на процесите на преподаване и учене. Изследователските дирения на авторите от катедрата са свързани с концептуални въпроси, съотнесени към общата философия на компетентностния подход. В предговора към сборника А. Кръстева (съставител и научен редактор) подчертава, че целенасочените усилия са по посока „повишаване на качеството при градежа на знанията, уменията и компетентностите на студентите учители за основните теоретико-процесуални параметри на обучението (преподаване и учене) в средното училище“ (Преподаване и учене... 2021: 7).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Фокусът на компетентностния подход е върху овладяване на образователни знания и формиране на умения, необходими за изграждане на личностната индивидуалност и вътрешната уникалност на всеки ученик. Учебният процес, основан на интегрираното взаимодействие (междупредметната ориентираност на подхода) и с помощта на иновационните технологии, съдейства за усъвършенстване на личността на ученика по отношение на изискванията за качествено училищно обучение.

В този смисъл компетентностният подход се утвърждава и като цел, и като краен резултат от образованието.

ЛИТЕРАТУРА

Андрейчин, Л. и др. (1962). *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство. // **Andreychin, L. i dr. (1962).** *Balgarski talkoven rechnik*. Sofia: Nauka i izkustvo.

Байденко, В. И. (2009). *Болонский процесс: результаты обучения и компетентностный подход*. Москва, <http://www.umo.msu.ru> // **Baydenko, V. I. (2009).** *Bolonskij process: rezul'taty obucheniya i kompetentnostnyj podhod*. Moskva, <http://www.umo.msu.ru>

Байцис, Р., Э. Макки (2005). *Эмоциональное лидерство: самосовершенствование и построение плодотворных взаимоотношений с людьми на основе активного сознания, оптимизма и эмпатии*. Москва: Альпина Бизнес Букс. // **Baycis, R., E. Makki (2005).** *Emocional'noe liderstvo: samosovershenstvovanie i pos-*

troenie plodotvornyh vzaimootnoshenij s lyud'mi na osnove aktivnogo soznaniya, optimizma i empatii. Moskva: Alpina Biznes Buks.

Бизова, М. (2016). Компетентност, компетентностен подход и разработване на компетентностни модели. *Педагогика*, 1, 119 – 135. // **Bizova, M. (2016).** *Kompetntnost, kompetentnosten podhod i razrabotvane na kompetentnostni modeli.* *Pedagogika*, 1, 119 – 135.

Болотов, В., В. Сериков (2003). Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе. *Педагогика*, 10, 37 – 42. // **Bolotov, V., V. Serikov (2016).** *Kompetentnostnaya model': ot idei k obrazovatel'noj programme.* *Pedagogika*, 10, 37 – 42.

Боярский, Е., С. Коломиец (2007). Компетенции: от дифференциации к интеграции. *Высшее образование сегодня*, 1, 8 – 11. // **Boyarski, E., S. Kolomiec (2007).** *Kompetencii: ot differenciacii k integracii.* *Vysshee obrazovanie segodnya*, 1, 8 – 11.

Василева-Иванова, Р. (2014). Компетентностният подход в обучението по математика. *Научни трудове на Русенския университет*, т. 53, 180 – 185. // **Vasileva-Ivanova, R. (2014).** *Kompetentnostniyat podhod v obuchenieto po matematika.* *Nauchni trudove na Rusenskia universitet*, т. 53, 180 – 185.

Василиевна, М. (2011). Совершенствование образовательной среды современной школы для реализации компетентностного подхода на уроках математики. *Журнал Новые технологии*, Выпуск № 4. // **Vasilievna, M. (2011).** *Sovershenstvovanie obrazovatelnoy sredy sovremennoy shkoly dlya realizacii kompetentnostnogo podhoda na urokah matematiki.* *Lurnal Novae tehnologii*, Vypusk № 4.

Вацов, С. (2015). За компетентностите в професионалния профил на училищните директори. *Българско списание за образование*, 2, 102 – 114. **Vatsov, S. (2015).** *Za kompetentnostite v profesionalnia profil na uchilishnite direktori.* *Balgarsko spisanie za obrazovanie*, 2, 102 – 114.

Введенский, В. Н. (2003). Моделирование профессиональной компетентности педагога. *Педагогика*, 10, 51 – 55. // **Vvedenskiy, V. N. (2003).** *Modelirovanie professional'noj kompetentnosti pedagoga.* *Pedagogika*, 10, 51 – 55.

Велинова, Д. (2019). Синергетичен модел на личностно ориентирано обучение на преносими ключови компетентности на ученици 5-7 клас. Автореферат на дисертация. София. // **Velinova, D. (2019).** *Sinergetichen model na lichnostno orientirano obuchenie na prenosimi klyuchovi kompetentnosti na uchenitsi 5-7 klas.* *Avtoreferat na disertatsia.* Sofia.

Ганчева, З. (2019). Прилагане на компетентностния подход в обучението по митнически контрол. *Диалог*, 2, 14 – 47. // **Gancheva, Z. (2019).** *Prilagane na kompetentnostnia podhod v obuchenieto po mitnicheski kontrol.* *Dialog*, 2, 14 – 47.

Димитрова, Р. (2016). Разбиране и прилагане на компетентностния подход в обучението по финансов контрол. Известия. *Списание на Икономически университет - Варна*. Том 60, 2, 208 – 225. // **Dimitrova, R. (2016).** *Razbirane i prilagane na kompetentnostnia podhod v obuchenieto po finansov kontrol.* *Izvestia. Spisanie na Ikonomicheski universitet - Varna*. Том 60, 2, 208 – 225.

Дончева, Ю. (2018). Успешна социализация и социална интеграция за всяко дете чрез формиране на ключови социални компетентности и (меки) умения. *Педагогика*, № 7, 980 – 992. // **Doncheva, J. (2018).** *Uspechna socializaciya i socialna integraciya za vsyako dete chrez formirane na klyuchovi socialni kompetentnosti i (meki) umeniya.* *Pedagogika*, 7, 980 – 992.

Дорофеев, А. (2005). Профессиональная компетентность как показатель качества образования. *Высшее образование в России*, 4, 30 – 33. // **Dorofeev, A. (2005).** *Professional'naya kompetentnost' kak pokazatel' kachestva obrazovaniya.* *Vysshee obrazovanie v Rossii*, 4, 30 – 33.

Европейска квалификационна рамка за учене през целия живот (ЕКР). (2009). Люксембург. Служба за официални публикации на европейските общности. // **Evropeyska kvalifikatsionna ramka za uchene prez tselia zhivot (EKR) (2009).** Lyuksemburg. Sluzhba za ofitsialni publikatsii na evropeyskite obshtnosti. http://lll.mon.bg/uploaded_files/framework-bg.pdf

Ефремова, Н. (2012). Компетенции в образовании: формирование и оценивание. Москва: Национальное образование. // **Efremova, N. (2012).** *Kompetencii v obrazovanii: formirovanie i ocenivanie.* Moskva: Nacional'noe obrazovanie.

Жук, О. Л. (2009). Педагогическая подготовка студентов: компетентностный подход. Минск: РИВШ. // **Juk, O. L. (2009).** *Pedagogicheskaya podgotovka studentov: kompetentnostnoy podhod.* Minsk. RIVSH.

Закон за предучилищното и училищното образование (2016). Обн. ДВ, бр. 79... изм. и доп. ДВ, бр. 82 от 18.09.2020 г. // **Zakon za uchilishtno i preducilishtno obrazovanie (2016).** Obn. DV, br. 79... izm. i dop. DV, br. 82 ot 18.09. 2020 g. file:///C:/Users/User/Downloads/zkn_PUObr_180717.pdf

Звездова А. Б., В. Г. Орешкин (2010). *Компетентностный подход в высшем профессиональном образовании.* Москва, <http://www.mier.edu.ru> // **Zvezdova, A. B., V. H. Oreshkin (2010).** *Kompetentnostnyj podhod v vysshem professional'nom obrazovanii.* Moskva.

Зеер, Э., Е. Югова (2014). Критерии и показатели оценки здоровьесберегающей компетентности студентов. *Педагогическое образование в России*, 10, 78 – 82. // **Zeer, E., E Yugova (2014).** Kriterii i pokazateli ocenki zdorov'esberegayushchej kompetentnosti studentov. *Pedagogicheskoe obrazovanie v Rossii*, 10, 78 – 82.

Зеер, Э. (2005). *Модернизация профессионального образования: компетентностный подход.* Москва: МПСИ. // **Zeer, E. (2005).** *Modernizaciya professional'nogo obrazovaniya: kompetentnostnyj podhod.* Moskva. MPSI.

Зимняя, И. А. (2004). *Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании.* Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, <http://lib100.com>. // **Zimnaya, I. A. (2005).** *Klyuchevie kompetentnosti kak rezultativno-celevaya osnova kompetentnostnovo podhoda v obrazovanii.* Issledovatel'ski chentr problem kachestva podgotovki specialistov, <http://lib100.com>.

Иванов, И. (2005). *Постмодерната образователна парадигма,* <http://www.ivanpivanov.com>. // **Ibanov, I. (2005).** *Postmodernata obrazovatelna paradigm.* <http://www.ivanpivanov.com>.

Илиева, Н. (2017). *Подготовка на инженери в науката за образованието – компетентности, стратегии и инструменти.* Автореферат на дисертация. София. // **Ilieva, N. (2017).** *Podgotovka na inzheneri v naukata za obrazovaniето - kompetentnosti, strategii i instrumenti.* Avtoreferat na disertatsia. Sofia.

Иванова, В., Й. Илиева и Р. Петрова (2014). Компетентност и компетенции в Европейската квалификационна рамка. *МАТТЕХ*, Т. 1, 238 – 242. // **Ivanova, V., Y. Ilieva i R. Petrova (2014).** Kompetentnost i kompetentsii v Evropeyskata kvalifikatsionna ramka. *МАТТЕХ*, Т. 1, 238 – 242.

Компетентности и образование. // **Kompetentnosti i obrazovanie.** file:///C:/Users/User/Downloads/I-book.pdf

Ключови компетентности. Европейска референтна рамка. (2007). <http://info.fmi.shu-bg.net> // **Klyuchovi kompetentnosti. Evropeyska referentna ramka. (2007).** <http://info.fmi.shu-bg.net>

Кръстева, А. (2006). Комуникативната компетентност като иманентна част от професионализма на педагога. *Начално училище*, 2, 3–17 // **Krasteva, A. (2006).** Komunikativnata kompetentnost kato imanentna chast ot profesionalizma na pedagoga. *Nachalno uchilishte*, 2, 3–17.

Мандева, М. (2015). *Компетентностен подход в обучението по първия (български) език – начален етап на основната образователна степен.* В. Търново. // **Mandeva, M. (2015).** *Kompetentnostniyat podhod v obichenieto po parviya (bulgarski) ezik – nachalen etap na osnovnata obrazovatelna stepen.* V. Turnovo.

Мандева, М. (2017). Ученикът-работник на знанието – посткомуникативност в обучението по български език (начален образователен етап). *Българско списание за образование*, 1, 13 – 21. // **Mandeva, M. (2017).** Uchenikat-rabotnik na znaniето - postkomunikativnost v obuchenieto po balgarski ezik (nachalen obrazovatelyen etap). *Balgarsko spisanie za obrazovanie*, 1, 13 – 21.

Митина, Л. М. (2004). *Психология труда и профессионального развития учителя.* Москва: „Академия“. // **Mitina, L. M. (2004).** *Psihologiya truda i professional'nogo razvitiya uchitelya.* Moskva: „Akademiya“.

Мерджанова, Я. (2005). *Мултисензорният принцип в обучението и живота.* София: УИ „Св. Кл. Охридски“. // **Merdjanova, Ya. (2005).** *Multisenzorniyyat princip v obuchenieto i jivota.* Sofia: UI „Sv. Kl. Ofridski“.

Национална стратегия за учене през целия живот за периода 2014–2020 г. (2014). София: МОН. // **Nacionalna strategiya za uchene prez ciliya jivot za perioda 2014–2020 g. (2014).** Sofia: MON. file:///C:/Users/User/Downloads/strategy_LLL_2014_2020%20(1).pdf

Преподаване и учене в средното училище (2021). Съст. и ред. А. Кръстева. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. // **Prepodavane i uchene v srednoto uchiliste (2021).** Sast. i red. A. Krasteva. V. Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril I Metodiy“.

Равен, Д. (2002). *Компетентность в современном обществе.* Москва. // **Ravev, D. (2002).** *Kompetentnost' v sovremennom obshchestve.* Moskva.

Радев, Пл., А. Александрова (2009). *Философия на образованието.* В. Търново: „Фабер“. // **Radev, Pl., A. Aleksandrova (2009).** *Filosofia na obrazovaniето.* V. Tarnovo: „Faber“.

Селевко, Г. (2004). Компетентности и их классификация. *Народное образование*, 4, 138 – 143. // **Selevko, G. (2004).** Kompetentnosti i ih klassifikaciya. *Narodnoe obrazovanie*, 4, 138 – 143.

Смирнова Н., О. Бережная (2012). *Компетентностный подход в биологическом образовании.* Красноярск. // **Smirnoba, N., O. Verejnaya (2012).** *Kompetentnostnyj podhod v biologicheskomo obrazovanii.* Krasnoyarsk.

Стефанова, Е. (2017). Гражданска и социална компетентност при възприемане на света в начална училищна възраст. *Педагогически новости*, 1, 38 – 70. // **Stefanova, E. (2017).** Grazhdanska i sotsialna kompetentnost pri vazpriemane na sveta v nachalna uchilishtna vazrast. *Pedagogicheski novosti*, 1, 38 – 70.

Томов, Т. (2010). Разработване на компетентностни модели или какво поведение е необходимо за успешно трудово представяне. // **Томов, Т. (2010).** Razrabotvane na kompetentnostni modeli ili kakvo povedenie e neobhodimo za uspesшно трудово представяне. <http://trudipravo.bg/mesechni-spisania/mesechno-spisanie-trud-i-pravo/menumattp/1124-razrabotvane-na-kompetentnostni-modeli-ili-kakvo-povedenie-e-neobhodimo>

Тонкович, И. Н. (2011). Компетентностный подход в высшем образовании: содержательно-логический анализ. *Инновационные образовательные технологии*, 3 (27), 33 – 38. // **Tonkovich, I. N. (2011).** Kompetentnostnoy podhod b basshem obrazovanii: iodarjatelno-logicheskiy analiz. *Innovacionnyye obrazovatel'nye tekhnologii*, 3 (27), 33 – 38.

Хугорской, А. (2002). Ключевые компетенции и образовательные стандарты. <http://www.eidos.ru>. // **Hutorskoy, A. (2002).** Klyuchevye kompetencii i obrazovatel'nye standarty, <http://www.eidos.ru>.

Цанков, Н. (2008). Повишаване качеството на висшето образование на бъдещите учители чрез прилагане компетентностния подход. *Международна конференция*, 1, Бургас: БСУ, 223 – 228. // **Cankov, N. (2008).** Povishavane cachmentvoto na bischetno obrazovanie na badeshtite uchiteli chrez prilagane kompetentnostniya podhod. *Mejdunarodna konferenciya*, 1, Bургas: BSY, 223 – 228.

Цанков, Н., Л. Генкова (2009). Компетентностният подход в образованието. Благоевград. // **Cankov, N., L. Genkova (2009).** Kompetentnostniyat podhod v obrazovaniето. Blagoevgrad.

Чуб, Е. В. (2009). Компетентностный подход в образовании. Методическое пособие. Новосибирск. // **Chub, E. V. (2009).** Kompetentnostnyj podhod v obrazovanii. Metodicheskoe posobie. Novosibirsk.

Abbasi, N. (2013). *Competency approach to accounting education: a global view*. Denver: <http://www.aabri.com>

Armstrong, M. (1977). A handbook of human resource. *Management Practice*, Kogan page limited, 1st ed.

Dreyfus and Dreyfus (2004). *From Socrates to expert systems: the limits and dangers of calculative rationality*. University of California.

Ford, K. (2014). *Competency-based education – history, opportunities, and challenges*. Adelphi: <https://www.umuc.edu>

Mirabile, R. (1997). Everything you wanted to know about competency modeling. *Training & Development Journal* (51), 73 – 77.

Oxford Dictionaries (2009). Retrieved 24 August 2018 from <https://en.oxforddictionaries.com>

Prahalad, C. K., G. Hamel (1990). The core competence of the corporation. *Harvard Business Review*.

Spencer L., M. Spencer (1993). *Competence at work*. New York.

Zwell, M. (2000). *Creating a culture of competence*. New York.